

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief

Assendelft, B.M.E.

Citation

Assendelft, B. M. E. (2023, May 24). *Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief*. LOT dissertation series. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 5 Franse leensuffixen: periode en sociaal domein

5.1 Inleiding¹⁷

In dit hoofdstuk wordt de invloed van het Frans op het Nederlands onderzocht op het taalniveau van de morfologie. Ik richt mij hierbij op een specifieke morfologische categorie: de suffixen. Suffixen vormen een belangrijke groep morfologische elementen die het Nederlands uit het Frans heeft geleend: volgens Van der Sijs (2005: 189–195) hebben zo’n dertig tot veertig Nederlandse suffixen een Franse oorsprong. Hiermee vormen deze suffixen een grotere groep dan andere ontleende morfologische categorieën. Er zijn bijvoorbeeld ook wel prefixen aan het Frans ontleend (zoals *non-* in een woord als *non-discussie*), maar veel minder: er zijn slechts vier aan het Frans ontleende prefixen in het Nederlands terechtgekomen (Van der Sijs 2005: 186). Vanwege hun grotere aantal heb ik de leensuffixen gekozen als variabele om de invloed van het Frans op het gebied van de Nederlandse morfologie te onderzoeken.

De meeste suffixen die het Nederlands uit het Frans heeft overgenomen, zijn substantiverend, maar er zijn ook enkele uit het Frans afkomstige suffixen die gebruikt worden om adjectieven en werkwoorden te vormen. Substantiverende suffixen zijn bijvoorbeeld *-aard* (*grijsaard*) en *-age* (*lekage*), een adjectiverend suffix is bijvoorbeeld *-eel* (*universeel*) en het enige verbaliserende suffix dat uit het Frans komt, is *-eren* (*halveren*). Veel van deze leensuffixen worden in het Nederlands productief gebruikt: ze kunnen ingezet worden om combinaties te maken die niet bestaan in de brontaal (het Frans). Een productief gebruikt leensuffix komt eerst in de taal terecht via leenwoorden die het suffix bevatten en die in zijn geheel zijn geleend; als een grote hoeveelheid woorden met dit suffix is geleend, kan dit suffix ook worden ingezet bij woordvorming en gekoppeld worden aan andere uitheemse en aan inheemse stammen (Aikhenvald 2007: 23; Beelen 2004: 17–18; Coghill 2015: 100; Matras 2009: 209; Matras 2019: 150; Winford 2019: 62). Een voorbeeld van een nieuwvorming met een inheemse stam kan worden gegeven bij het suffix *-age*, dat door middel van leenwoorden als *equipage*

---

¹⁷ Onderdelen van dit hoofdstuk zijn ook beschreven in Assendelft, Rutten & Van der Wal (te verschijnen-a).

uit het Frans in het Nederlands terecht is gekomen. Met dit suffix *-age* is vervolgens een woord als *lekkage* gevormd, waarbij *-age* wordt gecombineerd met de stam van het Nederlandse werkwoord *leken*.

De suffixen die het Nederlands uit het Frans heeft geleend, zijn niet allemaal op hetzelfde moment de taal binnengekomen. Werkwoorden op *-eren* bijvoorbeeld komen al voor in de dertiende eeuw, zoals het woord *sermoneren* ‘een rede houden’, dat al rond 1270 uit het Frans moet zijn geleend (Van Veen & Van der Sijs 1997).¹⁸ Het leensuffix *-eren* was al zeer vroeg productief in het Nederlands: het woord *laveren*, in het Middelnederlands *loveren* of *loeveren*, is een combinatie van het Nederlandse woord *loef* en het suffix *-eren*. Het is voor het eerst gesignaleerd in een rijmkronek uit de periode 1328–1350 (Philippa e.a. 2003–2009).¹⁹ Overigens is ook al aan de vorm van het suffix *-eren* zelf te zien dat het sterk is geïntegreerd in de Nederlandse taal: het is een combinatie van de Franse infinitiefuitgang *-er* en de Nederlandse infinitiefuitgang *-en*. Deze sterke integratie wijst op een hoge ouderdom van het leensuffix.

Het suffix *-isme* daarentegen, dat ook uit het Frans geleend is, werd pas in de negentiende eeuw productief gebruikt in het Nederlands, bijvoorbeeld in de term *neerlandisme*.²⁰ Woorden op *-isme* die in zijn geheel zijn overgenomen uit het Frans of Latijn, komen volgens Philippa e.a. (2003–2009)²¹ al in de renaissance voor in het Nederlands (zoals *sofisme*), maar zijn dan nog zeer zeldzaam.

In dit en het volgende hoofdstuk wordt het gebruik onderzocht van Nederlandse suffixen die uit het Frans afkomstig zijn. In dit hoofdstuk wordt door middel van een analyse van het *LOL*-corpus antwoord gegeven op de vraag hoe het gebruik van oorspronkelijk Franse suffixen zich ontwikkelde tussen 1500 en 1900 en welke verschillen er te zien zijn tussen de verschillende domeinen van het corpus. Daarbij wordt ook ingegaan op de type-tokenverhoudingen en worden de frequenties zowel voor alle suffixen samen als voor alle onderzochte suffixen afzonderlijk besproken. In het volgende hoofdstuk komen de semantische categorieën van de woorden waar de leensuffixen in voorkomen aan bod, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen woorden die tot de algemene woordenschat en woorden die tot de domein-specifieke of terminologische woordenschat behoren. Ook

¹⁸ Geraadpleegd via de *Etymologiebank* met de zoekopdracht *-eren*.

¹⁹ Geraadpleegd via de *Etymologiebank* met de zoekopdracht *laveren*.

²⁰ Geraadpleegd via het *WNT* onder *-isme*.

²¹ Geraadpleegd via de *Etymologiebank* met de zoekopdracht *-isme*.

wordt de vraag behandeld welk bewijs er in het *LOL*-corpus te vinden is voor de productiviteit van de leensuffixen in het Nederlands. Met de resultaten die deze verschillende analyses van de leensuffixen opleveren, kan in beeld gebracht worden in hoeverre het Frans invloed heeft gehad op het Nederlands op het niveau van de morfologie.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. Paragraaf 5.2 gaat in op het onderzoek dat al eerder naar uit het Frans afkomstige suffixen is gedaan. Paragraaf 5.3 legt de methode van het huidige onderzoek uit en in paragraaf 5.4 presenteer ik het algemene beeld per periode en per sociaal domein dat uit de resultaten van mijn suffixonderzoek naar voren komt. In paragraaf 5.5 vat ik de belangrijkste resultaten samen.

5.2 Eerder onderzoek

Er zijn drie studies die het historische gebruik van leensuffixen uit het Frans in het Nederlands hebben onderzocht vanuit een historisch-sociolinguïstisch perspectief: Rutten, Vosters & Van der Wal (2015), Stevens (2019) en Rutten & Vosters (2020). Deze studies maken gebruik van Van der Sijs (2005), die een volledig overzicht geeft van alle suffixen die uit het Frans afkomstig zijn en in het Nederlands zijn opgenomen en daar vaak (in meer of mindere mate) productief worden gebruikt. In tabel 5.1 op de volgende pagina staan de suffixen die uit het Frans afkomstig zijn.

Bij de zelfstandige naamwoorden maakt Van der Sijs (2005) onderscheid tussen suffixen voor de vorming van persoonsnamen (*-aard* tot en met *-ijn* in tabel 5.1) en voor de vorming van zaaknamen en abstracta (*-ade* tot en met *-((a)t)uur*). Voor enkele van deze suffixen definieert Van der Sijs (2005) ook een specifieke betekenis. Zo hebben woorden die gevormd zijn met het suffix *-ist* de betekenis ‘persoon die zich ergens bij aangesloten heeft’ (bijvoorbeeld een *communist*) of ‘persoon die zich bezighoudt met het in het grondwoord genoemde’ (bijvoorbeeld een *bloemist*) (Van der Sijs 2005: 190–191) en *-ine* wordt specifiek gebruikt ‘voor de afleiding van namen van natuurlijke stoffen of chemische producten’ (Van der Sijs 2005: 193).

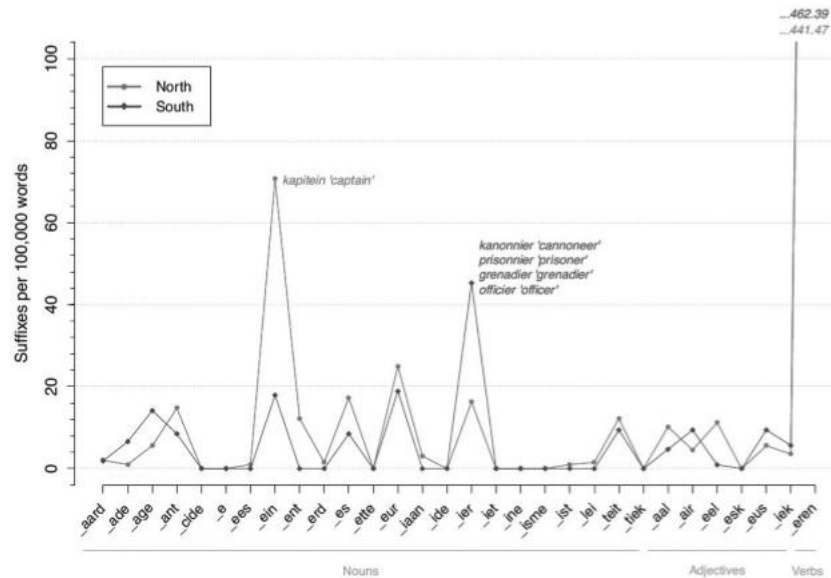
Bij enkele suffixen (*-ij/ie*, *-atie*, *-ment*, *-((a)t)uur* en *-eren*) kan het suffix ook teruggevoerd worden op het Latijn (zie voor verdere discussie hierover paragraaf 5.3). Dit was de reden voor Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) en in navolging daarvan voor Stevens (2019) om de suffixen *-ij/ie*, *-atie*, *-ment* en *-((a)t)uur* niet mee te nemen in de analyse.

suffix	voorbeeld	suffix	voorbeeld
voor vorming substantief		voor vorming substantief	
-aard, -erd	<i>lafaard, leukerd</i>	-oïde, -ide	<i>paranoïde, bominide</i>
-es, -esse	<i>prinses, secretaresse</i>	-ine	<i>vitamine</i>
-e	<i>studente</i>	-isme	<i>calvinisme</i>
-ette (persoon)	<i>misdienette</i>	-(i)teit	<i>majesteit</i>
-(en)ier	<i>aalmoezenier</i>	-lei	<i>allerlei</i>
-ist	<i>communist</i>	-tiek	<i>boetiek</i>
-ant	<i>predikant</i>	-atie	<i>situatie</i>
-ein, -een	<i>Romein, Hondureen</i>	-ment	<i>logement</i>
-ees	<i>Balinees</i>	-((a)t)uur	<i>signatuur</i>
-ent	<i>student</i>		
-eur	<i>chauffeur</i>	voor vorming adjectief	
-teur	<i>directeur</i>	-aal	<i>kolosaal</i>
-trice	<i>directrice</i>	-air	<i>ordinair</i>
-iaan	<i>indiaan</i>	-(i)eel	<i>origineel</i>
-iet	<i>islamiet</i>	-esk	<i>grotesk</i>
-ijn	<i>augustin</i>	-(i)eus	<i>amoureux</i>
-ade	<i>blokkade</i>	-iek	<i>politiek</i>
-age	<i>personage</i>		
-cide	<i>genocide</i>	voor vorming werkwoord	
-ette (zaak)	<i>maisonnette</i>	-eren	<i>feliciteren</i>
-(er)ij, -(er)ie	<i>boerderij, pedanterie</i>		

Tabel 5.1. Nederlandse suffixen ontleend aan het Frans volgens Van der Sijs 2005: 189–195.

Voor hun onderzoek naar Franse leensuffixen in het Nederlands maakten Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) gebruik van twee brieven corpora: het *Brieven als Buit*-corpus (periode 1777–1783), dat bestaat uit persoonlijke brieven uit de Noordelijke Nederlanden, en een corpus met soldatenbrieven (periode 1799–1813) uit de Zuidelijke Nederlanden op basis van Van Bakel (1977). In beide corpora is van de verschillende leensuffixen de tokenfrequentie per 100.000 woorden bepaald. De resultaten van dit onderzoek staan in figuur 5.1 op de volgende pagina. ‘*North*’ slaat op de resultaten voor het *Brieven als Buit*-corpus, ‘*South*’ op die voor het soldatenbrieven corpus.

Met name het verbale suffix *-eren* blijkt erg frequent te zijn, en daarnaast komen enkele nominale suffixen vaak voor door het gebruik van specifieke scheeps- en legertermen als *kapitein* en *officier*. De suffixen in beide corpora tonen min of meer hetzelfde distributiepatroon.

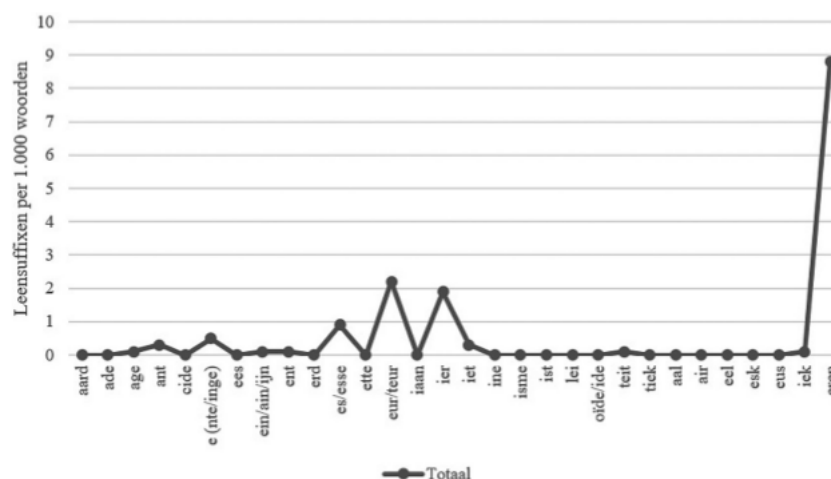

Figuur 5.1. Voorkomens voor elk leensuffix per 100.000 woorden in het *Brieven als Buit*- en het soldatenbrievencorpus. Uit Rutten, Vosters & Van der Wal 2015: 158.

Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) hebben ook het totale aantal leensuffixen per 100.000 woorden in beide corpora onderzocht op regionale verschillen, leeftijdsverschillen en verschillen tussen sociale klassen van de scribenten. Elk van deze variabelen bleek invloed te hebben op het gebruik van de leensuffixen. De briefschrijvers uit Vlaanderen gebruikten meer leensuffixen in hun brieven dan scribenten uit de provincies Zeeland en Noord- en Zuid-Holland, maar in Amsterdamse brieven werden juist meer suffixen gebruikt dan in Vlaanderen, wat Rutten, Vosters & Van der Wal (2015: 160) toeschrijven aan intensief contact met het Frans in Amsterdam. Op basis van het verschil tussen scribenten van verschillende leeftijden (verdeeld in drie categorieën: jonger dan dertig, tussen de dertig en de vijftig, en vijftig jaar en ouder), concluderen Rutten, Vosters & Van der Wal (2015: 162–163) dat het gebruik van Franse leensuffixen afnam gedurende de achttiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden in *apparent time*, maar dat het gebruik van suffixen in de Zuidelijke Nederlanden vanaf de jaren 1790, ten tijde van de Franse annexatie, stabiliseerde. Voor sociale klasse ten slotte geldt dat hoe hoger de sociale klasse van een bepaalde scribent was, hoe meer leensuffixen er werden gebruikt in de brieven.

Rutten & Vosters (2020) hebben de diachrone verandering van het gebruik van Franse suffixen onderzocht door het zeventiende-eeuwse deel van het *Brieven als Buit*-corpus te vergelijken met het achttiende-eeuwse deel. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen brieven van Amsterdamse schrijvers aan de ene kant, en schrijvers uit alle andere delen van de Noordelijke Nederlanden (Zeeland, Zuid-Holland, Noord-Holland exclusief Amsterdam, Friesland, en het zuiden van Nederland) en schrijvers uit het buitenland aan de andere kant. Het bleek dat er in de Amsterdamse brieven wel een diachrone verandering te zien was – het gebruik van Franse suffixen nam toe in de achttiende eeuw ten opzichte van de zeventiende eeuw – maar voor de rest van het taalgebied was er geen verschil tussen het suffixgebruik in de zeventiende en achttiende eeuw. Ook vonden Rutten & Vosters (2020) een genreverschil: in privé-brieven werden minder suffixen gebruikt dan in zakelijke brieven.

Stevens (2019) heeft, in navolging van Rutten, Vosters & Van der Wal (2015), onderzoek gedaan naar Franse leensuffixen in een brieven corpus van ongeveer 15.000 woorden, bestaande uit brieven geschreven door drie leden van de Leidse familie Bijleveld rond de jaren 1813 en 1814. De resultaten hiervan staan in figuur 5.2. De token-frequentie is hier per 1.000 woorden gegeven.

Figuur 5.2. Voorkomens voor elk leensuffix per 1.000 woorden in het Bijleveldcorpus. Uit Stevens 2019: 148.

Ook hier is het meest voorkomende suffix *-eren*; verder zijn de suffixen *-es*, *-eur* en *-ier* bij zowel Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) als bij Stevens (2019) redelijk frequent. Opvallende verschillen tussen beide onderzoeken zijn de suffixen voor bijvoeglijke naamwoorden en het suffix *-ein*, die bij Stevens (2019) bijna niet voorkomen maar bij Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) juist redelijk frequent zijn. Bij *-ein* heeft dit er uiteraard mee te maken dat bij het onderzoek van Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) het woord *kapitein* vaak voorkwam en dat deze voorkomens bij de resultaten van dit suffix zijn meegeteld.

Stevens (2019: 149) laat echter ook zien dat het gebruik van leensuffixen erg kan verschillen per individu: Theodoor Bijleveld blijkt gemiddeld meer woorden met leensuffixen te gebruiken dan zijn vader, die op zijn beurt weer meer suffixen gebruikt dan zijn vrouw (Theodoors moeder).

De drie besproken studies laten dus enkele interessante resultaten zien met betrekking tot de frequentie van de verschillende Franse leensuffixen in laat-achttiende- en vroeg-negentiende-eeuwse brieven, evenals diachrone, regionale, sociale en individuele verschillen. Rutten, Vosters & Van der Wal (2015: 166) geven echter aan dat dit slechts een eerste, exploratieve studie van de invloed van het Frans op het Nederlands is, en dat meer onderzoek, met name studies die een langere periode beslaan, nodig is. Het onderzoek dat in de rest van dit hoofdstuk en in het volgende hoofdstuk wordt besproken, beoogt door middel van een analyse van het *LOL*-corpus verschillende aspecten van het gebruik van Franse leensuffixen in het Nederlands te bespreken, waaronder de invloed van periode en domein. Op die manier kan een beter beeld worden gevormd van de daadwerkelijke invloed die het Frans heeft gehad op het Nederlandse taalgebruik.

5.3 Methode

In het huidige onderzoek naar leensuffixen is iets anders te werk gegaan dan het geval was in Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) en Stevens (2019): enkele suffixen die genoemde studies niet hadden meegenomen, zijn in het huidige onderzoek wel geanalyseerd. Deze keuze wordt nader toegelicht in paragraaf 5.3.1. In paragraaf 5.3.2 komt vervolgens aan bod hoe het onderzoek naar de leensuffixen met het *LOL*-corpus is uitgevoerd.

5.3.1 *Kenze voor leensuffixen: Frans en/of Latijn?*

Zoals besproken in paragraaf 5.2, geeft Van der Sijs (2005: 189–195) een opsomming van suffixen die van oorsprong Frans zijn, maar die nu in het Nederlands voorkomen en productief kunnen worden gebruikt. Bij enkele van deze leensuffixen bestaat echter ook de mogelijkheid dat ze teruggaan op het Latijn, omdat er zowel woorden aan het Frans als aan het Latijn zijn ontleend die deze suffixen bevatten. Het gaat hierbij om de suffixen *-atie*, *-ment*, *-((a)t)uur*, *-(er)ie* en *-eren*. Over *-atie* en *-(er)ie* zegt Van der Sijs (2005: 142; 192) dat aan de klemtoon te zien is dat woorden als *poëzie* en *diplomatie* (met de klemtoon op de laatste lettergreep) uit het Frans komen, en *academie* en *declinatie* (met de klemtoon op de voorlaatste lettergreep) uit het Latijn. Klemtoon is echter, zoals Van der Sijs (2005: 142) zelf ook aangeeft, geen sluitend bewijs voor de oorsprong van een woord. Zo zou het woord *situatie*, met klemtoon op de voorlaatste lettergreep, volgens verschillende etymologische woordenboeken uit de *Etymologiebank* uit het Frans zijn geleend, terwijl *rebellie*, met de klemtoon op de laatste lettergreep, uit het Latijn zou komen. Geleerde woorden met het beklemtoonde suffix *-ment* als *document* en *testament* gaan in de regel terug op Latijnse woorden, terwijl woorden op *-ement* als *abonnement* meestal uit het Frans komen (Van der Sijs 2005: 142). Dit betekent echter niet dat woorden op *-ment* zonder de *-e*/sjwa nooit uit het Frans komen: het woord *regiment* bijvoorbeeld is aan het Frans ontleend. Volgens Van der Sijs (2005: 143) is voor de suffixen *-atuur*, *-tuur* en *-uur* vaak niet meer te achterhalen of de woorden uit het Frans of uit het Latijn zijn geleend.

Bij het leensuffix *-eren*, dat bestaat uit het Franse *-er* en de gebruikelijke Nederlandse infinitiefvorm *-en*, merkt Van der Sijs (2005: 194) op dat enkele werkwoorden ook terug zouden kunnen gaan op Latijnse werkwoorden op *-are*. Zelf heb ik ook werkwoorden gevonden die volgens diverse etymologische woordenboeken teruggaan op een Latijns werkwoord op *-ere*, bijvoorbeeld het werkwoord *ageren*, dat terug zou gaan op Latijn *agere*. Volgens het *WNT* kan dit werkwoord niet teruggaan op Frans *agir*, omdat de Nederlandse ontlening ouder is dan de Franse ontlening aan het Latijn. Daarnaast is het volgens Van der Sijs (2005: 143) mogelijk dat naast het suffix *-eren* ook de suffixen *-iëren*, *-iceren* en *-ficeren* bestaan, als in *verifiëren*, *communiceren* en *falsificeren*, waarbij *-iëren* teruggaat op het Frans en *-(f)iceren* op het Latijn (*-ficeren* zou teruggaan op Latijn *facere* ‘maken, doen’). Het kan zo zijn dat de Latijnse werkwoorden zijn geleend met vervanging van het Latijnse werkwoordssuffix door

-(f)iceren, maar een andere mogelijkheid is dat eerst het zelfstandig naamwoord (*communicatie*, *falsificatie*) is geleend, waar vervolgens het werkwoord met suffix *-eren* van afgeleid is. Van der Sijs (2005: 143) noemt als voorbeeld het werkwoord *mystificeren*, waarvan bekend is dat het is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *mystificatie* plus het suffix *-eren*, omdat het Latijn dit werkwoord nooit heeft gekend. Vanwege de onduidelijkheid omtrent de suffixen *-iëren*/*-iceren*/*-ficeren*, heb ik besloten om deze in mijn onderzoek niet als aparte leensuffixen te onderscheiden, maar alle werkwoorden onder het suffix *-eren* te scharen.

Het is dus duidelijk dat het Latijn ook invloed heeft of kan hebben gehad op de ontlening van de besproken suffixen. Dit zou een reden kunnen zijn om deze daarom niet mee te nemen in een analyse van leensuffixen die wel een duidelijk Franse oorsprong hebben, of om de woorden die uit het Latijn komen niet mee te tellen. Er valt echter ook veel voor te zeggen om de genoemde leensuffixen en ook de van oorsprong Latijnse woorden wel mee te nemen in de analyse. Het is duidelijk dat een leensuffix als *-ment* de Nederlandse taal is binnengekomen via woorden uit zowel het Latijn als het Frans; deze ontleningen vonden plaats op allerlei momenten in de taalgeschiedenis. Het is echter aannemelijk dat voor een taalgebruiker in een gegeven periode alle woorden op *-ment* vanwege hun gelijke vorm één morfologische categorie vormen, ongeacht de taal waar de woorden oorspronkelijk vandaan komen. Voor de taalgebruiker zou er dan dus maar één suffix *-ment* bestaan; ditzelfde geldt voor alle andere leensuffixen.

Om te achterhalen wat de verhouding tussen Franse en Latijnse leenwoorden is bij deze suffixen, heb ik van alle woorden met een van de genoemde leensuffixen die in het *LOL*-corpus voorkomen bepaald wat de primaire brontaal van deze woorden is. De etymologie van al deze woorden heb ik opgezocht in de *Etymologiebank*; als een bepaald woord hier niet in voorkwam, heb ik gebruikgemaakt van de etymologie die in het *WNT* bij het betreffende woord wordt vermeld. Het blijkt dat een groot deel van de woorden die de suffixen *-atie*, *-ment*, *-((a)t)uur*, *-(er)ie* en *-eren* bevatten en die in het *LOL*-corpus voorkomen, volgens de gangbare etymologische woordenboeken waarschijnlijk afkomstig zijn uit het Frans: woorden op *-(er)ie* in het *LOL*-corpus komen voor ruim de helft uit het Frans (16 van de 31), bij *-((a)t)uur* en *-eren* heeft ruim 60 procent van de woorden het Frans als primaire brontaal (7 van de 11 en 288 van de 455, respectievelijk), bij *-atie* ruim twee derde (74 van de 106) en bij

-ment ruim driekwart (43 van de 55).²² Het Frans moet via deze woorden dus wel invloed hebben gehad op de suffixen in het Nederlands.

Het feit dat het Latijn en Frans soms moeilijk uit elkaar te houden zijn, is niet alleen bij bovenstaande leensuffixen te zien, maar ook bij leensuffixen waarvan volgens Van der Sijs (2005) onomstotelijk vaststaat dat ze uit het Frans komen. De suffixen *-ent* en *-isme* bijvoorbeeld komen volgens Van der Sijs (2005) uit het Frans en niet uit het Latijn. Toch is een woord als *student* volgens alle etymologische woordenboeken afkomstig uit het Latijn en is *sofisme* in het Nederlands volgens de enige beschikbare etymologie van dit woord – die van het *WNT* – afkomstig uit het Grieks-Latijnse *sophisma* en niet uit het Franse *sophisme*. Dit illustreert dat er ook bij de andere leensuffixen mogelijk Latijnse invloed is geweest en dat dit niet alleen beperkt is gebleven tot de vijf hierboven besproken leensuffixen.

Vanwege het feit dat de leensuffixen waarschijnlijk één morfologische categorie vormen, ondanks de herkomst van de afzonderlijke woorden, vanwege het feit dat de meeste leenwoorden in het *LOL*-corpus met de suffixen die zowel uit het Latijn als uit het Frans kunnen komen uit het Frans afkomstig zijn en vanwege het feit dat er ook bij de suffixen die uitsluitend uit het Frans zouden komen Latijnse leenwoorden te vinden zijn, heb ik besloten om alle voorkomens van alle leensuffixen, dus ook de hierboven besproken vijf suffixen die mogelijk ook (deels) uit het Latijn afkomstig zijn, mee te nemen in de analyse.

5.3.2 *Werkwijze datavergaring en dataverwerking*

De leensuffixen zijn uit het corpus gehaald door middel van de applicatie *AntConC*. Voor elk van de suffixen in tabel 5.1 hierboven heb ik mogelijke spellingsvarianten, vervoegingen en verbuigingen in kaart gebracht die ik vervolgens als zoekopdrachten heb gebruikt. Voor het suffix *-aal* bijvoorbeeld is gebruikgemaakt van de zoekopdrachten *-aal*, *ael* en *-ale*, zodat varianten als *amicaal*, *amicael* en *amicale* gevonden konden worden. Voor het werkwoordssuffix *-eren* zijn alle mogelijke vervoegingen meegenomen met de zoekopdrachten *-eer*, *-ere*, *-(e)rt* en *-(e)rd*. Bij het suffix *-e* is in navolging van Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) en

²² De woorden die niet primair uit het Frans komen, hebben verschillende oorsprongen: ofwel ze komen uit het Latijn, ofwel het zijn nieuwvormingen in het Nederlands, ofwel hun etymologie is onbekend, waarbij de reden vaak is dat het niet duidelijk is of de woorden uit het Frans of uit het Latijn komen.

Stevens (2019) alleen gezocht op de combinaties *-nte* en *-inge*, omdat een zoekopdracht met alleen de *-e* te veel vals-positieve resultaten op zou leveren.

Alleen de woorden die voldeden aan de semantische categorie die Van der Sijs (2005) beschrijft voor elk suffix zijn meegenomen in de analyse, tenzij er argumenten waren om ook andere woorden in de analyse te betrekken. Onder het suffix *-ant* bijvoorbeeld vallen volgens Van der Sijs (2005) alleen woorden die personen aanduiden, zoals *predikant* en *fabrikant*; de uitgang *-ant* in een zaaknaam als *ledikant* zou dan niet onder dit suffix worden geschaard. Het *WNT* en sommige bronnen in de *Etymologiebank* geven echter aan dat het woord *ledikant* zijn vorm heeft gekregen onder invloed van woorden als *predikant* en *fabrikant*; als deze invloed er niet was geweest, was de vorm *ledikamp* geweest. Vanwege de associatie van *ledikant* met persoonsnamen op *-ant*, is dit woord daarom toch meegenomen in de analyse. Aan de andere kant is het woord *kapitein* niet meegenomen in de analyse bij het suffix *-ein*, omdat dit laatste suffix volgens Van der Sijs (2005) alleen voor aardrijkskundige namen (*Romein*) en voor ‘aanhanger van’ (*republikein*) wordt gebruikt. *Kapitein* valt in geen van deze semantische categorieën en is dan ook buiten de analyse gelaten.

De leensuffixen worden door Van der Sijs (2005) ook bij een bepaalde woordsoort ondergebracht (zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord of werkwoord). Sommige woorden kunnen echter ook tot een andere woordsoort behoren. Het woord *politiek* bijvoorbeeld kon oorspronkelijk alleen als bijvoeglijk naamwoord dienen, maar heeft zich in de loop van de tijd ook tot zelfstandig naamwoord ontwikkeld. Het suffix *-iek* is een suffix dat alleen voor de vorming van bijvoeglijke naamwoorden dient, maar kan dus ook deel zijn van een zelfstandig naamwoord dat oorspronkelijk een bijvoeglijk naamwoord was. In deze gevallen zijn alle voorkomens, dus zowel de zelfstandige als de bijvoeglijke naamwoorden, meegeteld.

Tot slot zijn (achter)namen van personen, woorden die deel uitmaken van een Franse passage of uitdrukking in een tekst (en dus Frans zijn in plaats van Nederlands) niet meegenomen in de analyse, evenals afgekorte woorden die in niet-afgekorte vorm een leensuffix zouden bevatten (bijvoorbeeld *suppl.* voor *suppliant* en *publ.* voor *publiek*), aangezien deze afgekorte vormen met automatische zoekopdrachten die op suffixen zoeken niet gevonden kunnen worden.

Zoals ook blijkt bij de bespreking van de resultaten in de volgende paragraaf, heb ik bij de verwerking van de data een onderscheid

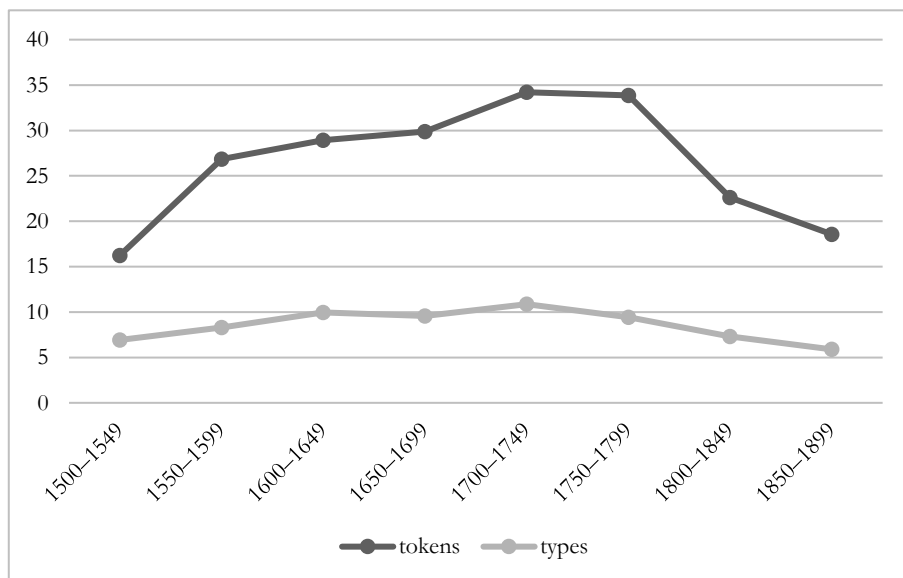
gemaakt tussen types en tokens. Onder de tokenfrequentie vallen alle voorkomens van de leensuffixen die ik in het *LOL*-corpus heb aangetroffen. Bij de typefrequentie daarentegen heb ik elk lexicaal item slechts één keer meegeteld per categorie die ik heb onderzocht. Wanneer ik bijvoorbeeld de typefrequentie per periode onderzocht, heb ik elk lexicaal item slechts één keer per periode meegeteld. Onder één lexicaal item heb ik alle vormen gerekend die tot een lemma behoren zoals die ook in het woordenboek voorkomt. Dus de vormen *passeert*, *passeren*, *passerende*, *gepasseerd* etc. heb ik allemaal onder één type geschaard: het lexicale item *passeren*. Op dezelfde manier vallen zowel *testament* als *testamenten* onder één type: *testament*. De typefrequenties verschillen van de tokenfrequenties doordat bij de tokens ook alle voorkomens van heel frequente woorden worden meegeteld, terwijl deze frequente woorden bij de berekening van de typefrequentie slechts één keer worden meegeteld, net als lexicale items die slechts één keer of enkele keren in het corpus zijn aangetroffen. Door de type- en tokenfrequenties te vergelijken, kan dus worden bepaald in hoeverre de resultaten op basis van de tokenfrequentie worden beïnvloed door hoogfrequente woorden. Door de berekening van de verhouding tussen types en tokens in verschillende perioden (de type-tokenratio) kan bovendien worden vastgesteld in hoeverre de perioden van elkaar verschillen wat betreft de variatie in de lexicale items met leensuffixen die worden gebruikt in het corpus.

5.4 Resultaten: periode en sociaal domein

In deze paragraaf worden de resultaten gepresenteerd van het leensuffix-onderzoek met het *LOL*-corpus voor de variabelen periode en domein. Paragraaf 5.4.1 schetst allereerst het algemene beeld per periode, waarbij de voorkomens van alle domeinen per periode bij elkaar opgeteld zijn; in paragraaf 5.4.2 zijn de resultaten uitgesplitst naar domein. In beide paragrafen komen zowel de token- als de typefrequenties aan bod en worden de resultaten zowel voor alle suffixen samen als voor alle suffixen afzonderlijk gepresenteerd. Na een kort besluit ga ik in het volgende hoofdstuk in op de verhouding tussen terminologische woorden aan de ene kant en algemene woorden aan de andere kant bij de woorden die een leensuffix bevatten, en op de mate van productiviteit van de leensuffixen in het Nederlands.

5.4.1 Leensuffixen per periode

In totaal heb ik, voor alle perioden, domeinen en leensuffixen bij elkaar, 6.885 tokens uit het *LOL*-corpus geëxtraheerd. In figuur 5.3 zijn de voorkomens van alle leensuffixen in alle domeinen per periode bij elkaar opgeteld. De donkergrijze lijn geeft het aantal tokens aan, waarbij alle voorkomens van de suffixen zijn meegeteld; de lichtgrijze lijn staat voor het aantal typen woorden, waarbij per periode alle lexica items per leensuffix slechts één keer zijn meegeteld.

Figuur 5.3. Aantal leensuffixen (tokens en types) per 1.000 woorden per periode in het *LOL*-corpus.

De tokenfrequentie laat zien dat het leensuffixgebruik niet constant is over alle perioden: in de eerste helft van de zestiende eeuw is dit het laagst van alle perioden met ongeveer 16 suffixen per 1.000 woorden. In de tweede helft van de zestiende eeuw neemt het aantal suffixen toe tot 27 suffixen per 1.000 woorden, waarna gedurende de zeventiende eeuw het suffixgebruik licht toeneemt tot een gebruik van 30 suffixen per 1.000 woorden in de tweede helft van de zeventiende eeuw. In de achttiende eeuw stijgt het gemiddelde suffixgebruik vergeleken met de zeventiende eeuw tot ongeveer 34 suffixen in beide achttiende-eeuwse perioden. Er lijkt echter al een lichte daling in het suffixgebruik te zien in

de periode 1750–1799: de eerste helft van de achttiende eeuw heeft een gemiddeld aantal leensuffixen van 34,2 en de tweede helft van de achttiende eeuw heeft ongeveer 33,9 suffixen per 1.000 woorden. De daling is in elk geval duidelijk te zien in de negentiende eeuw, wanneer het aantal suffixen afneemt tot 18,6 in de tweede helft van de negentiende eeuw, wat bijna een halvering van het aantal suffixen per 1.000 woorden betekent in vergelijking met de eerste helft van de achttiende eeuw, toen het suffixgebruik op zijn hoogtepunt was.

Wanneer deze resultaten worden gekoppeld aan de vraag in welke van de onderzochte perioden de invloed van het Frans op het Nederlands het grootst was, dan zou op basis van deze resultaten de achttiende eeuw als het hoogtepunt van de Franse invloed moeten worden beschouwd, en meer specifiek de eerste helft van de achttiende eeuw, aangezien er in deze periode de meeste Franse leensuffixen in het corpus kunnen worden gevonden. Van de zestiende tot de achttiende eeuw kan gesproken worden van toenemende Franse invloed – het gebruik van Franse leensuffixen wordt in elke periode steeds hoger – en aan het eind van de achttiende en in de negentiende eeuw neemt de invloed van het Frans op het Nederlands duidelijk af, wanneer het gebruik van Franse leensuffixen een scherpe daling laat zien.

Vergeleken met de eerdere studies naar Franse leensuffixen in het Nederlands is het aantal suffixen per 1.000 woorden in het *LOL*-corpus relatief hoog. Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) vonden een gemiddelde van 4,9 suffixen per 1.000 woorden (eigenlijk 486 per 100.000 woorden; Rutten, Vosters & Van der Wal 2015: 159) en Stevens (2019: 149) noteerde voor de drie afzonderlijke briefschrijvers in haar corpus een aantal van respectievelijk 17,9, 9,9 en 5,3 leensuffixen per 1.000 woorden. Het *LOL*-corpus heeft in dezelfde periode (eind achttiende, begin negentiende eeuw) een gemiddelde tussen 33,9 (eind achttiende eeuw) en 22,6 (begin negentiende eeuw) leensuffixen per 1.000 woorden. Dit verschil in suffixfrequentie tussen deze studie en eerdere studies wordt deels veroorzaakt doordat ik enkele suffixen heb meegenomen (zoals *-(er)ij* en *-ment*) die de eerdere onderzoeken buiten beschouwing hebben gelaten. Door meer suffixen in het onderzoek te betrekken, wordt het gemiddelde aantal suffixen per 1.000 woorden automatisch hoger. Daarnaast bestonden de corpora van Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) en Stevens (2019) alleen uit (privé)brieven, terwijl het *LOL*-corpus ook nog andere domeinen bevat dan alleen het Privédomein. Zoals in paragraaf 5.4.2 wordt besproken, is het gemid-

delde aantal leensuffixen dat voor het Privédomein is gevonden in vergelijking met domeinen als Academie en Liefdadigheid laag.

De lijn die de typefrequentie aangeeft in figuur 5.3, geeft ongeveer hetzelfde beeld als de tokenfrequentie: vanaf de zestiende eeuw neemt het gebruik toe, om in de achttiende eeuw het hoogtepunt te bereiken, waarna het in de negentiende eeuw weer afneemt. Bij de typefrequentie is echter een duidelijker dalende lijn te zien in de tweede helft van de achttiende eeuw dan bij de tokenfrequentie, wat aangeeft dat er in deze periode minder variatie in het gebruik van lexicale items is in vergelijking met de eerste helft van de achttiende eeuw. De tweede helft van de achttiende eeuw kent zelfs de minste variatie van alle perioden, zoals ook te zien is in tabel 5.2, waar de type-tokenratio per periode is gegeven. De verhouding tussen type en token is in vrijwel alle perioden gelijk en ligt dan rond de 0,32, behalve in 1500–1549, waar de verhouding met 0,43 beduidend hoger is, en 1750–1799, waar de verhouding met 0,28 juist lager is dan in de andere perioden. In de eerste helft van de zestiende eeuw is er dus meer variatie in de woorden met leensuffixen die worden gebruikt, terwijl er in de tweede helft van de achttiende eeuw de minste variatie is van alle perioden. Deze lage typefrequentie versterkt het beeld van de tokenfrequentie dus dat het gebruik van Franse leensuffixen in de tweede helft van de achttiende eeuw al af lijkt te nemen en dat de invloed van het Frans op het Nederlands dus het grootst was in de eerste helft van de achttiende eeuw, althans wat betreft het gebruik van de leensuffixen.

periode	1500– 1549	1550– 1599	1600– 1649	1650– 1699	1700– 1749	1750– 1799	1800– 1849	1850– 1899
type- tokenratio	0,43	0,31	0,34	0,32	0,32	0,28	0,32	0,32

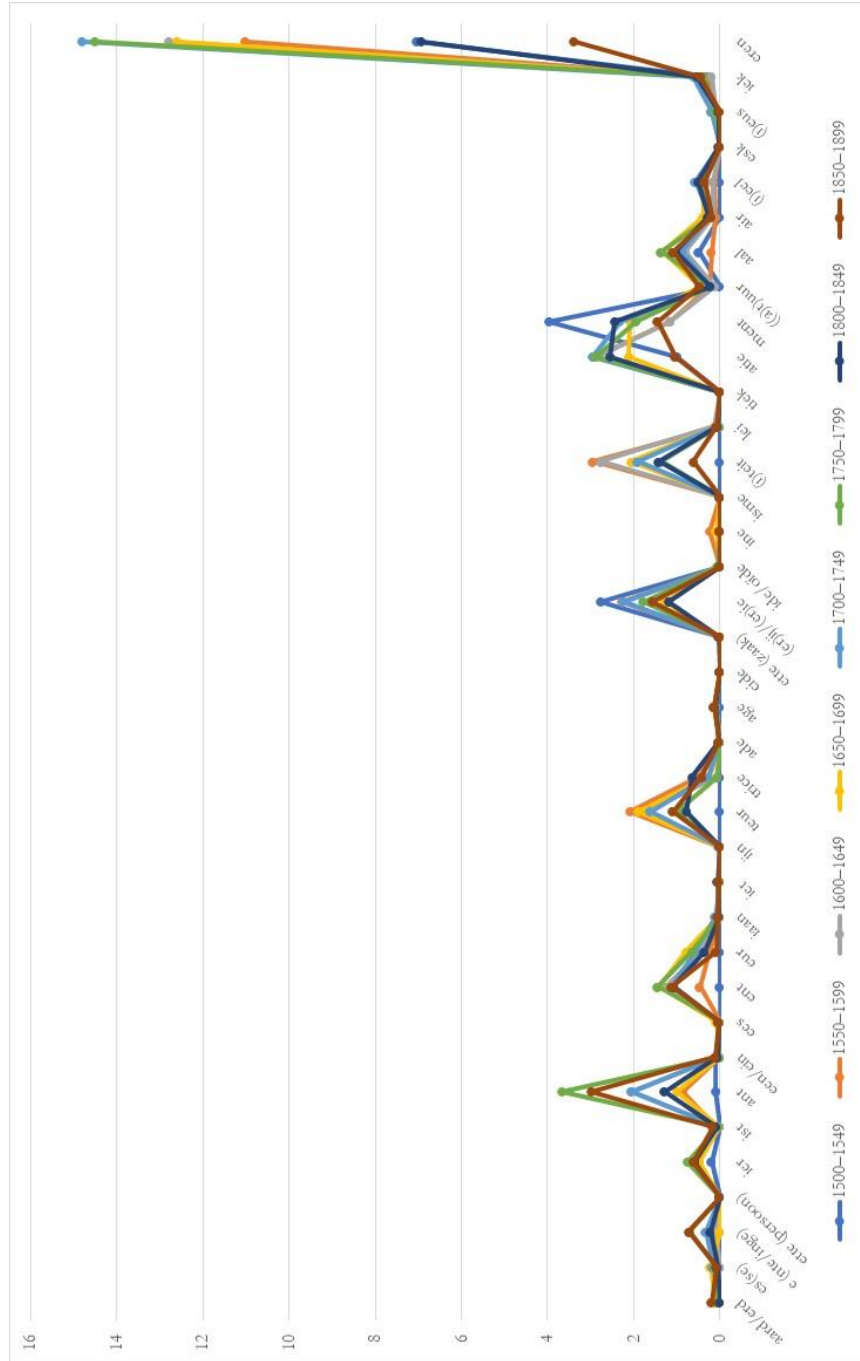
Tabel 5.2. Type-tokenratio van de leensuffixen in het *LOL*-corpus.

Bij dit algemene beeld van het leensuffixgebruik door de eeuwen heen moet echter opgemerkt worden dat dit in hoge mate beïnvloed kan zijn door enkele domeinen die een hoog percentage leensuffixen bevatten en dat dit dus geen weerspiegeling is van de ontwikkeling van het leensuffixgebruik in alle domeinen afzonderlijk. In paragraaf 5.4.2 worden daarom de resultaten per domein besproken. Eerst wordt echter nog in figuur 5.4 (pagina 113) het aantal tokens per periode per 1.000 woorden uitgesplitst naar suffix.

In overeenstemming met Rutten, Vosters & Van der Wal (2015) en Stevens (2019) is ook hier het suffix *-eren* het frequentst in alle perioden. De suffixen *-(er)ij/ (er)ie*, *-atie* en *-ment*, die genoemde studies niet in hun analyse hadden betrokken, komen eveneens relatief vaak voor. Andere veel voorkomende leensuffixen voor de vorming van substantieven zijn *-ant*, *-ent*, *-teur* en *-(i)teit*. Met name bij deze laatste vier suffixen gaat het om enkele woorden die zeer frequent voorkomen in het *LOL*-corpus, wat de pieken kan verklaren: onder *-ant* vallen woorden als *comparant* en *testant* (beide uit het domein Liefdadigheid), *predikant* (uit het domein Religie) en *suppliant* en *fabrikant* (uit het domein Economie); bij *-ent* zijn *student* uit het domein Academie, *regent* uit het domein Liefdadigheid en *superintendent* uit het domein Economie veel voorkomende woorden, evenals *president*. Bij *-teur* komen woorden als *curateur* (uit het domein Academie), *testateur* en *exécuteur* (uit het domein Liefdadigheid) en *directeur* veelvuldig voor en bij *-(i)teit* de uit het domein Academie afkomstige woorden *universiteit* en *faculteit*. Bij de adjectieven blijkt *-aal* het frequentste leensuffix met zeer algemene woorden als *generaal*, *principaal*, *speciaal*, *finaal* en *nationaal* en enkele domein-specifieke woorden als *synodaal* (uit het domein Religie). Aan deze opsomming is al te zien dat sommige woorden domein-specifiek lijken te zijn; ik kom daar in het volgende hoofdstuk op terug.

Enkele leensuffixen komen helemaal niet voor in het *LOL*-corpus: dit geldt voor *-ette*²³, *-cide*, *-isme* en *-tiek*. Voor alle andere leensuffixen geldt dat de distributie van de tokens over de verschillende suffixen in elke periode nagenoeg hetzelfde is. Opvallend aan de periode 1500–1549 is wel dat de suffixen *-ent*, *-teur* en *-(i)teit* helemaal niet voorkomen en het suffix *-ant* slechts één keer (in het woord *luitenant*), terwijl deze vier suffixen in de overige perioden tot de frequentste leensuffixen behoren. Daarnaast is het opmerkelijk dat de suffixen *-ant* en *-eren* in de periode 1850–1899 een vergelijkbare frequentie hebben, terwijl *-eren* in alle andere perioden veruit het frequentst is.

²³ Zoals ook uit tabel 5.1 opgemaakt kan worden, maakt Van der Sijs (2005) een onderscheid tussen het suffix *-ette* voor de vorming van substantieven die naar een persoon verwijzen (bijvoorbeeld *misdienette*) en het suffix *-ette* voor de vorming van substantieven die naar een zaak verwijzen (bijvoorbeeld *maisonnette*). Het eerste gebruik van het suffix komt niet voor in het *LOL*-corpus; van het tweede gebruik is één type geattesteerd: *etiquette*.

Figuur 5.4. Aantal tokens per leensuffix per 1.000 woorden per periode in het *LOL*-corpus.

Wat de uitsplitsing van de resultaten naar de verschillende leensuffixen in figuur 5.4 laat zien is dat niet alle uit het Frans afkomstige leensuffixen een even grote invloed hebben gehad op het taalgebruik: waar een suffix als *-eren* zeer frequent is, worden suffixen als *-iaan* en *-esk* zelden gebruikt in het *LOL*-corpus en een suffix als *-ide* zelfs helemaal niet. Hoewel er dus ruim dertig suffixen aan het Frans zijn ontleend, worden lang niet al deze suffixen ook daadwerkelijk veel gebruikt in het Nederlands. Ook laat figuur 5.4 zien dat de resultaten per periode die in figuur 5.3 zijn gepresenteerd, in hoge mate zijn beïnvloed door enkele hoogfrequente suffixen, en dan met name het suffix *-eren*, terwijl andere suffixen niet of nauwelijks invloed hebben gehad op de resultaten. Daarbij kan uit figuur 5.4 worden opgemaakt dat het patroon van de verdeling van de tokens over de verschillende leensuffixen redelijk vergelijkbaar is per periode, wat betekent dat de hoogfrequente leensuffixen over het hele corpus bezien een grote invloed hebben gehad, terwijl de laagfrequente leensuffixen in elke periode de resultaten weinig hebben beïnvloed.

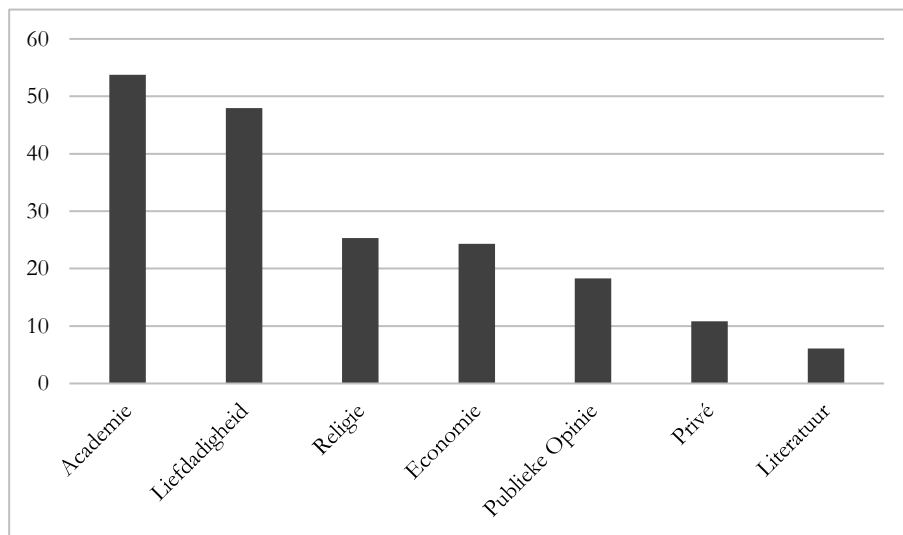
5.4.2 Leensuffixen per sociaal domein

In figuur 5.5 op de volgende pagina worden de tokens van de leensuffixen van alle perioden samen uitgesplitst naar domein. De domeinen zijn gerangschikt op frequentie, waarbij Academie het hoogste aantal Franse leensuffixen heeft per 1.000 woorden en Literatuur het laagste.

Figuur 5.5 laat een duidelijk verschil in frequentie zien tussen de verschillende domeinen. Het domein met de hoogste tokenfrequentie – Academie – heeft 9 keer zo veel leensuffixen per 1.000 woorden als het domein met de laagste tokenfrequentie – Literatuur. Academie en Liefdadigheid hebben met tokenfrequenties van 54 respectievelijk 48 per 1.000 woorden duidelijk de hoogste frequenties leensuffixen van alle domeinen. Religie, Economie en Publieke Opinie nemen een middenpositie in met suffixaantallen van respectievelijk ongeveer 25, 24 en 18 per 1.000 woorden. Privé en Literatuur hebben de laagste frequenties: Privé heeft een frequentie van 11 en Literatuur van 6 leensuffixen per 1.000 woorden.

Opvallend is dat de domeinen die in hoofdstuk 2 (paragraaf 2.2) zijn aangeduid als ‘administratieve domeinen’ (Academie, Economie, Liefdadigheid en Religie) alle vier een hogere frequentie leensuffixen hebben dan de overige drie domeinen. In dezelfde paragraaf 2.2 is ook betoogd dat de administratieve domeinen gezien kunnen worden als

domeinen die formele teksten bevatten, terwijl Privé en Literatuur de domeinen zijn die aangemerkt kunnen worden als domeinen met informelere teksttypen. Publieke Opinie zou een middenpositie innemen en tussen de administratieve domeinen aan de ene kant en de domeinen Privé en Literatuur aan de andere kant in zitten. Precies deze volgorde is ook te zien in figuur 5.5, met Publieke Opinie als het domein met het hoogste aantal leensuffixen na de vier administratieve domeinen, en Privé en Literatuur als de twee domeinen met de laagste leensuffix-frequentie. Wat de invloed van het Frans op het Nederlands betreft duiden deze resultaten er dus op dat het Frans, althans op het niveau van de leensuffixen, een grotere invloed had op de administratieve en formelere sociale domeinen dan op de informelere, niet-administratieve sociale domeinen.

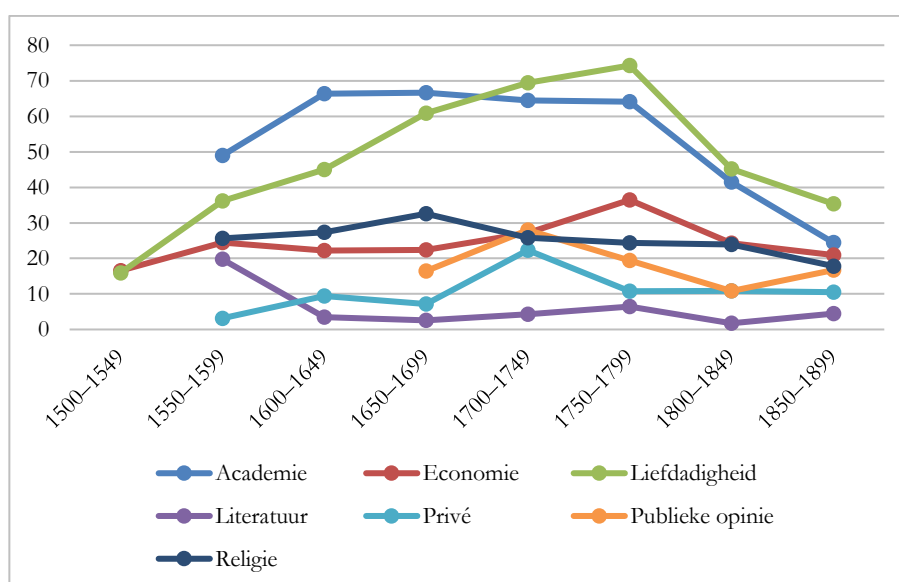
Figuur 5.5. Aantal leensuffixen (tokens) per 1.000 woorden per sociaal domein in het LOL-corpus.

In paragraaf 5.4.1 is al kort ingegaan op bepaalde frequent gebruikte woorden met Franse leensuffixen in de administratieve domeinen, zoals *universiteit* in het domein Academie, *testateur* in het domein Liefdadigheid, *predikant* in het domein Religie en *suppliant* in het domein Economie. Ook de frequentieverschillen tussen de sociale domeinen die in figuur 5.5 naar voren zijn gekomen, roepen de vraag op of er in de administratieve domeinen veel gebruik wordt gemaakt van domein-

specifieke woorden die een Frans leensuffix bevatten en die voor de hoge frequenties in deze domeinen zorgen. Zoals aangegeven ga ik in het volgende hoofdstuk op die kwestie in. Eerst werk ik echter in de rest van deze paragraaf de verschillen tussen de sociale domeinen verder uit door de resultaten uit te splitsen naar periode en domein en naar de individuele leensuffixen per sociaal domein.

Leensuffixen per periode en sociaal domein

Als de tokens niet alleen naar domein, maar ook naar periode worden uitgesplitst, geeft dit het beeld dat te zien is in figuur 5.6.

Figuur 5.6. Aantal leensuffixen (tokens) per 1.000 woorden per periode en sociaal domein in het *LOL*-corpus.

Uit figuur 5.6 is dezelfde frequentieverdeling op te maken als uit figuur 5.5: de domeinen Academie en Liefdadigheid laten gedurende vrijwel de gehele tijdspanne van het corpus een duidelijk frequenter gebruik van leensuffixen zien dan de andere domeinen, terwijl Privé en Literatuur in vrijwel elke periode het laagste aantal leensuffixen hebben en Religie, Economie en Publieke Opinie een middenpositie innemen.

Het algemene beeld dat in paragraaf 5.4.1 van de ontwikkeling van de leensuffixen over de tijd heen is geschetst, lijkt in hoge mate beïnvloed te zijn door de twee domeinen met het hoogste aantal leensuffixen: beide domeinen laten eenzelfde soort toe- en afname zien van het aantal leensuffixen over de tijd heen als het geval was bij de algemene resultaten van alle domeinen samengenomen. Het domein Academie bereikt het hoogtepunt van het leensuffixgebruik al in de zeventiende eeuw, waarna het in de achttiende eeuw redelijk stabiel blijft en in de negentiende eeuw een drastische afname laat zien, waardoor het suffixgebruik in de periode 1850–1899 bijna op hetzelfde niveau is als bij de domeinen Economie, Religie en Publieke Opinie het geval is. Het suffixgebruik in het domein Liefdadigheid groeit juist gestaag tot en met de tweede helft van de achttiende eeuw, waarna het aantal leensuffixen hard daalt tot het in de periode 1850–1899 weer ongeveer op hetzelfde niveau zit als in de periode 1550–1599. De leensuffixfrequentie van Liefdadigheid is in de periode 1850–1899 echter wel nog steeds het hoogst van alle domeinen.

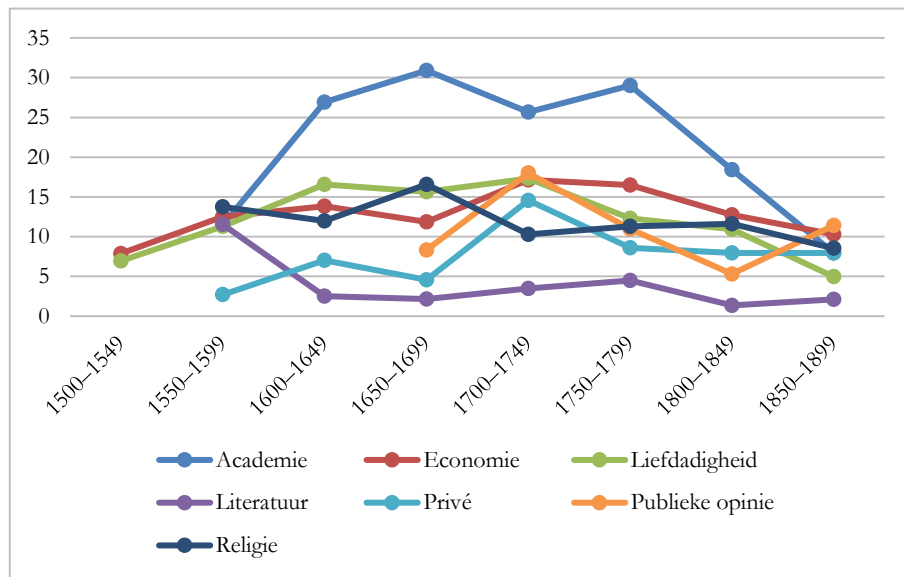
De teksten in de andere vijf domeinen bevatten gemiddeld veel minder leensuffixen in elke periode (behalve in 1500–1549, wanneer de enige twee domeinen die materiaal uit dat tijdvak hebben, Liefdadigheid en Economie, ongeveer hetzelfde aantal leensuffixen per 1.000 woorden hebben). Ook blijft het leensuffixgebruik in die vijf domeinen veel stabielier dan bij de domeinen Academie en Liefdadigheid het geval is. Wel is voor elk domein een piek te zien in het suffixgebruik, maar die ligt bij elk domein anders: de tweede helft van de achttiende eeuw vormt voor het domein Economie de periode waarin het suffixgebruik het hoogst is; voor Privé en Publieke Opinie is dit de eerste helft van de achttiende eeuw, voor Religie de tweede helft van de zeventiende eeuw en voor Literatuur de tweede helft van de zestiende eeuw. De zestiende-eeuwse piek voor het domein Literatuur is goed te verklaren: het materiaal dat voor deze periode is gebruikt, bestaat geheel uit rederijkers-teksten, waarvan bekend is dat die veel Franse leenelementen bevatten (bijv. Keßler 2012: 56). De toneelstukken in het *LOL*-corpus bevatten bijvoorbeeld de woorden *voyage*, *dangereus*, diverse werkwoorden op *-eren* als *delayeren*, *cesseren*, *incorporeren* en *argueren* en woorden op *-atie* als *arguatie* en *informatie*, maar ook het (nieuw gevormde?) *fantasatie*, afgeleid van *fantasie*. Voor alle andere perioden is het leensuffixgebruik in het domein Literatuur het laagst van alle domeinen met tussen de 2 en 6 leensuffixen per 1.000 woorden.

Er zijn dus duidelijke verschillen te zien tussen de verschillende domeinen in termen van het gemiddelde aantal leensuffixen per 1.000

woorden en in het verloop van het leensuffixgebruik gedurende de vier eeuwen die het corpus beslaat. Zoals besproken in paragraaf 5.2 lieten Rutten & Vosters (2020) zien dat er in het *Brieven als Buit*-corpus geen diachrone verandering te zien was van de zeventiende naar de achttiende eeuw in het gebruik van Franse leensuffixen, behalve in Amsterdam. De resultaten met het *LOL*-corpus laten ten eerste zien dat ook voor de stad Leiden diachrone veranderingen in het gebruik van leensuffixen kunnen worden geobserveerd, maar ook dat de diachrone ontwikkeling niet alleen van de regio, maar ook van het domein afhankelijk lijkt te zijn: specifiek voor de periode 1650–1699 vergeleken met 1750–1799 (ongeveer de perioden die in het *Brieven als Buit*-corpus zijn gerepresenteerd) laten de domeinen Liefdadigheid en in mindere mate Economie een stijging zien, terwijl de andere domeinen min of meer stabiel blijven in dezelfde tijd. Daarnaast is het aantal tokens per 1.000 woorden dat in beide perioden per domein kan worden gevonden ook verschillend voor elk afzonderlijk domein. Wat de invloed van het Frans op het Nederlands betreft kan op basis van deze resultaten gezegd worden dat ook diachroon gezien de invloed van het Frans op het Nederlands verschillend is per sociaal domein en dat de mate van invloed van het Frans op een specifiek domein in een specifieke periode, afhankelijk van het domein, anders kan zijn dan wat de diachrone resultaten voor alle domeinen bij elkaar laten zien. Eén ding hebben alle domeinen echter wel gemeen wanneer naar de diachrone ontwikkeling van de leensuffixen wordt gekeken: het leensuffixgebruik is overal in de periode 1850–1899 vergeleken met de periode 1750–1799 afgenomen. Deze afname van het aantal leensuffixen in de negentiende eeuw ten opzichte van de achttiende eeuw was ook al te zien in de algemene resultaten in paragraaf 5.4.1. Algemeen kan dan ook gesteld worden dat de invloed van het Frans op het Nederlands op het niveau van de leensuffixen afneemt in de negentiende eeuw ten opzichte van de achttiende eeuw, ongeacht het sociale domein.

In figuur 5.7 op de volgende pagina is de typefrequentie per periode per domein weergegeven. Net als bij de algemene resultaten in paragraaf 5.4.1 het geval was, laat ook deze grafiek ongeveer hetzelfde beeld zien als bij de tokenfrequentie. Een opvallend verschil betreft de resultaten voor het domein Liefdadigheid: terwijl deze in figuur 5.6 samen met het domein Academie een veel hogere tokenfrequentie liet zien dan de andere domeinen, blijkt dit bij de typefrequentie niet zo te zijn. In de eerste helft van de zeventiende eeuw is deze weliswaar iets hoger dan bij de andere domeinen, met uitzondering van het domein

Academie, maar in alle andere perioden is de frequentie even hoog als die van domeinen als Religie, Economie en Publieke Opinie. In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft het domein Liefdadigheid zelfs de op een na laagste typefrequentie, terwijl de tokenfrequentie voor dit domein in deze periode juist het hoogst was van alle domeinen.

Figuur 5.7. Aantal leensuffixen (types) per 1.000 woorden per periode en sociaal domein in het LOL-corpus.

Dit verschil tussen de type- en tokenfrequentie kan verklaard worden door enkele zeer frequente woorden die voorkomen in de testamenten, de teksten die het domein Liefdadigheid vormen. Woorden als *testament*, *comparant*, *testant* en *testatrice* komen vaak voor, evenals werkwoorden als *legateren*, *admitteren*, *comparereren*, *committeren* en *passeren*, maar die worden voor de bepaling van de typefrequentie elk maar één keer meegeteld. Hierdoor valt de tokenfrequentie hoog uit, maar de typefrequentie niet.

Opmerkelijk is wel dat de typefrequentie voor het domein Liefdadigheid vanaf de eerste helft van de achttiende eeuw steeds verder afneemt, tot onder de typefrequentie van de meeste andere domeinen. Wanneer we op individueel suffixniveau kijken, is ook te zien dat er weinig variatie is in de lexicale items die worden gebruikt. In de periode 1850-1899 bijvoorbeeld, worden slechts vijf verschillende werkwoorden op *-eren* aangetroffen: *comparereren*, *legateren*, *passeren*, *reformereren* en *resideren*. In

de periode 1800–1849 zijn dit weliswaar ook de frequentst voorkomende werkwoorden, maar daar komen ook nog de werkwoorden *accorderen*, *admitteren*, *affirmeren*, *beneficeren*, *deponeren*, *disponeren*, *extraheren*, *inventariseren*, *reduceren*, *registreren*, *transporteren* en *valideren* in de testamenten voor. In de periode 1700–1749, wanneer de typefrequentie voor Liefdadigheid het hoogst is, zijn de meeste van deze werkwoorden ook vertegenwoordigd, maar daarnaast ook veel andere, waaronder *administreren*, *affecteren*, *appliceren*, *casseren*, *cesseren* en *consenteren*. Dit roept de vraag op of deze woorden – die over het algemeen uit het Frans of Latijn geleend zijn – in de loop van de tijd wellicht worden vervangen door Nederlandse alternatieven. Aangezien deze kwestie buiten het onderwerp van dit proefschrift valt, zal ik hier niet uitvoerig op ingaan; een uitgebreide analyse van de frequentieafname van oorspronkelijk Franse woorden in de testamenten van het *LOL*-corpus is te vinden in Rutten & Assendelft (te verschijnen). In dit onderzoek wordt aangetoond dat sommige woorden verdwijnen uit de negentiende-eeuwse testamenten zonder dat daar een alternatieve Nederlandse term voor terugkomt, zoals gebeurt met het werkwoord *accorderen*, maar dat andere woorden wel worden vervangen door Nederlandse alternatieven. *Resideren* wordt bijvoorbeeld *wonen* of *standplaats hebben* en *gepasseerd* wordt *verleden*. Ook bij andere woordsoorten met een Frans leensuffix behalve werkwoorden op *-eren* vindt vernederlandsing plaats: *publiek* is bijvoorbeeld geheel vervangen door *openbaar* in de negentiende eeuw en voor de woorden *testateur/testatrice* en *comparant/comparante* komt in de negentiende eeuw de alternatieve, Nederlandse vorm *erflater/erflaatster* op.

In elk geval laat het verschil tussen de token- en typefrequenties bij het domein Liefdadigheid zien dat het zinvol is om onderscheid te maken tussen tokens en types bij de leensuffixen: daardoor wordt duidelijk dat het domein Liefdadigheid op het vlak van de tokenfrequentie weliswaar veel invloed heeft op de algemene resultaten per periode, maar de lage typefrequentie laat zien dat deze hoge tokenfrequentie op slechts weinig unieke woorden met een leensuffix is gebaseerd. De invloed van het Frans op het domein Liefdadigheid is qua aantallen woorden met een Frans leensuffix die in de testamenten te vinden zijn dus relatief groot, maar het zijn over het algemeen steeds dezelfde woorden met een leensuffix die in deze teksten terugkomen. Op het gebied van de types woorden met een leensuffix is de invloed van het Frans met andere woorden juist niet groot geweest.

Individuele leensuffixen per sociaal domein

Bij bovenstaande bespreking zijn de resultaten per domein en per periode per domein voor alle leensuffixen samen weergegeven. Maar hoe verhouden de individuele leensuffixen zich tot elkaar? Wat zijn de frequentste leensuffixen in elk van de domeinen? Zijn er leensuffixen die in het ene domein vaker voorkomen dan in het andere?

In dit laatste deel van paragraaf 5.4.2 besteed ik aandacht aan de frequentie van individuele leensuffixen per domein. Hiertoe heb ik alle individuele leensuffixen geïnventariseerd en per sociaal domein opgedeeld in drie categorieën: laagfrequente suffixen, middelfrequente suffixen en hoogfrequente suffixen. Voor deze indeling heb ik het aantal tokens per leensuffix per 1.000 woorden gebruikt. Op basis van de tokenfrequentie per leensuffix in het corpus als geheel heb ik bepaald op welke waarde ik de grens zou stellen tussen de verschillende categorieën. Het gemiddelde aantal tokens per leensuffix per 1.000 woorden in het corpus als geheel is ongeveer 0,8. Op basis hiervan heb ik in de categorie ‘middelfrequent’ alle leensuffixen ingedeeld met een frequentie tussen de 0,5 en 1 per 1.000 woorden. De categorie ‘hoogfrequente suffixen’ bevat alle leensuffixen die 1 of meer keer per 1.000 woorden voorkomen; de laagfrequente categorie bestaat uit alle leensuffixen met een gemiddelde frequentie die lager is dan 0,5 per 1.000 woorden.

In tabel 5.3 hieronder geef ik allereerst een overzicht van het aantal leensuffixen per categorie per sociaal domein en het totaal aantal leensuffixen dat per domein voorkomt.

	hoog (1,0 en hoger)	midden (0,5 tot 1,0)	laag (minder dan 0,5)	totaal aantal leensuffixen
Academie	8	6	9	23
Economie	5	4	12	21
Liefdadigheid	10	4	9	23
Literatuur	3	-	20	23
Privé	3	3	15	21
Publieke opinie	5	5	16	26
Religie	5	3	13	21

Tabel 5.3. Individuele leensuffixen per categorie (hoog-midden-laag) en totaal aantal leensuffixen per domein in het *LOL*-corpus.

Uit tabel 5.3 blijkt dat de meeste domeinen ongeveer hetzelfde aantal leensuffixen in hun teksten hebben zitten: rond de 21 tot 23 (van het totaal aantal onderzochte suffixen van 37). Het domein Publieke Opinie

springt wat dat betreft boven de rest uit met 26 verschillende suffixen. Op andere punten laten andere domeinen echter weer opvallende resultaten zien. Zo zitten de meeste hoogfrequente suffixen duidelijk in de domeinen Academie en Liefdadigheid (8 en 10, respectievelijk), terwijl het domein Literatuur en in mindere mate het Privédomein juist veel laagfrequente suffixen hebben en relatief weinig (of geen) midden- en hoogfrequente suffixen. Dit komt overeen met de resultaten die gepresenteerd zijn aan het begin van deze paragraaf, waarin duidelijk werd dat de domeinen Academie en Liefdadigheid de hoogste tokenfrequenties hebben van alle domeinen, terwijl Literatuur en Privé juist de laagste frequenties van alle domeinen hebben.

Overigens zijn er bij de meeste domeinen wel grote verschillen tussen de suffixen onderling in de categorie van hoogfrequente suffixen. Zo komt bij het domein Academie *-eren*, het hoogfrequentste suffix, zo'n 19 keer voor per 1.000 woorden en *-ment*, dat de laagste frequentie van alle hoogfrequente suffixen in dit domein heeft, nog geen 2 keer. Bij het Privédomein vallen *-eren* en *-ment* ook in de categorie hoogfrequent, maar daar heeft *-eren* een frequentie van 5 en *-ment* van ongeveer 1 per 1.000 woorden.

Van de 37 suffixen die zijn onderzocht, komen er 4 (*-cide*, *-ette*, *-tiek* en *-isme*) in geen enkel domein voor. Daarnaast is bijna de helft van de suffixen die wel in minstens 1 domein zijn aangetroffen, 16 in totaal, zeer laagfrequent. Deze suffixen (*-aard/erd*, *-ade*, *-age*, *-een/ein*, *-ees*, *-esk*, *-es(se)*, *-ette*, *-iaan*, *-ide/oïde*, *-iet*, *-(i)eus*, *-ijn*, *-ine*, *-ist*, *-lei*) komen slechts in een deel van de domeinen voor; soms is zo'n suffix in 1 domein aangetroffen, zoals *-ette* in het domein Economie en *-esk* in het domein Privé, soms in 6 van de 7 domeinen, zoals *-(i)eus*, dat alleen niet in het domein Publieke Opinie is aangetroffen. Bovendien behoren deze 16 suffixen in alle domeinen waar het suffix in voorkomt tot de laagfrequente categorie, wat neerkomt op een suffixfrequentie van slechts maximaal 2 of 3 tokens per periode per domein. Deze suffixen zijn dus in alle domeinen zeer zeldzaam.

-eren is het enige leensuffix dat bij alle domeinen in de categorie hoogfrequent valt. Daarnaast is *-atie* in 6 van de 7 domeinen en *-(er)ij/ (er)ie* in 5 van de 7 domeinen hoogfrequent, terwijl deze suffixen bij de overige domeinen (Publieke Opinie bij *-atie* en Privé en Religie bij *-(er)ij/ (er)ie*) in de categorie middelfrequent vallen. Deze 3 leensuffixen lijken dus in het algemeen zeer frequent, ongeacht het domein.

De 14 overige leensuffixen (*-aal*, *-air*, *-ant*, *-((a)t)uur*, *-e*, *-ent*, *-eur*, *-(i)eel*, *-iek*, *-ier*, *-(i)teit*, *-ment*, *-teur*, *-trice*) lijken domein-specifieker te zijn dan

de eerder besproken suffixen, aangezien deze suffixen een wisselend beeld laten zien in hoe frequent ze voorkomen: bij sommige domeinen vallen ze in de hoogfrequente categorie, terwijl hetzelfde suffix bij andere domeinen in de middelfrequente of laagfrequente categorie valt of helemaal niet voorkomt. Een hoge frequentie van een leensuffix in een bepaald domein valt vaak ook samen met domein-specifieke woorden waar het suffix deel van uitmaakt. Zo is bij het domein Academie onder andere *-(i)teit* een hoogfrequent suffix; dit is in geen enkel ander domein het geval. De hoge frequentie wordt vooral veroorzaakt door de vele voorkomens van woorden als *universiteit* en *faculteit* in de teksten die dit domein in het corpus representeren. Ook *-teur*, *-trice* en *-e* vertonen een opvallend patroon: *-teur* behoort zowel in het domein Academie als in het domein Liefdadigheid tot de hoogfrequente suffixen, terwijl ditzelfde suffix in alle andere domeinen laagfrequent is; *-trice* is alleen in het domein Liefdadigheid hoogfrequent, en komt in vier andere domeinen helemaal niet voor en in de twee overige domeinen is *-trice* laagfrequent; de uitgangsvorm *-e* voor vrouwelijke persoonsnamen is alleen aangetroffen in het domein *Liefdadigheid*, waar het zelfs in de hoogfrequente categorie valt. Ook hier is een verklaring te vinden in domein-specifieke woorden: onder *-teur* vallen in het domein Academie veelvoorkomende woorden als *administrateur* en *curateur* en bij Liefdadigheid zijn *testateur*, *testatrice*, *testante* en *comparante* verantwoordelijk voor de hoge frequentie van *-teur*, *-trice* en *-e* in dit domein.

In de domeinen Publieke Opinie, Economie en Religie kunnen in vergelijking met andere domeinen eveneens relatief hoge frequenties aan woorden gekoppeld worden die specifiek zijn voor het domein. *-ier* is middel- of laagfrequent in alle domeinen, behalve in de Publieke Opinie, waar het hoogfrequent is; *-eur* is alleen hoogfrequent in de domeinen Economie en Publieke Opinie. De krantenberichten waar het domein Publieke Opinie uit opgebouwd is, hebben veelal oorlogsvoering en diplomatie als onderwerpen; vandaar dat woorden op *-ier* als *officier* en woorden op *-eur* als *gouverneur* en *ambassadeur* veelvuldig voorkomen. *-eur* is hoogfrequent in het domein Economie door woorden als *directeur*, *fabriekleur* en *gouverneur*. *-ant* heeft alleen een hoge frequentie in de domeinen Economie, Liefdadigheid en Religie, veroorzaakt door frequente woorden als *fabrikant* bij Economie, *testant* en *comparant* bij Liefdadigheid en *predikant* bij Religie.

Deze inventarisatie laat dus zien dat bepaalde leensuffixen veel voorkomen in woorden die vrij domein-specifiek zijn: woorden op *-(i)teit* zijn redelijk specifiek voor het domein Academie, woorden op *-trice* voor

het domein Liefdadigheid en woorden op *-ier* voor de Publieke Opinie. Deze leensuffixen komen ook wel voor in andere domeinen, maar veel minder frequent. Op individueel suffixniveau lijkt het er dus op dat sommige uit het Frans afkomstige suffixen meer invloed hebben op het ene sociale domein dan op het andere sociale domein. Tegelijkertijd wijken de frequenties van andere leensuffixen veel minder van elkaar af in de verschillende sociale domeinen: *-age*, *-es*, *-ist* en *-iaan* bijvoorbeeld zijn altijd laagfrequent, ongeacht het domein waarin ze voorkomen. Ook is het suffix *-eren* in alle domeinen het frequentst voorkomende leensuffix. Het feit dat sommige suffixen vooral in een of enkele domeinen lijken te worden gebruikt terwijl andere in alle domeinen even vaak lijken voor te komen, roept de vraag op of de woorden die de suffixen bevatten die in alle domeinen in dezelfde frequentie categorie vallen, behoren tot de algemene omgangstaal. In het volgende hoofdstuk wordt daarom onder andere aandacht besteed aan de verhouding in het *LOL*-corpus tussen algemene woorden en woorden met een leensuffix die niet tot de algemene woordenschat behoren, maar die tot een specifieke vakterminologie gerekend kunnen worden.

5.5 Besluit

In dit hoofdstuk is het algemene beeld besproken van het gebruik van uit het Frans afkomstige leensuffixen in het *LOL*-corpus. Hierbij zijn de tokensfrequenties van de leensuffixen per periode, per domein en per periode per domein besproken en zijn deze resultaten vergeleken met de typefrequenties (het aantal unieke lexica items met een leensuffix). Daarnaast zijn de tokenfrequenties per individueel leensuffix besproken per periode en per domein.

Uit de resultaten per periode blijkt dat het aantal leensuffixen toeneemt van de zestiende tot en met de eerste helft van de achttiende eeuw, waarna de suffixfrequentie weer afneemt in de tweede helft van de achttiende en in de negentiende eeuw. Bij de tokenfrequentie zit er weinig verschil tussen de eerste en de tweede helft van de achttiende eeuw in het aantal leensuffixen dat in beide perioden wordt gebruikt, maar de typefrequentie is beduidend hoger in de eerste helft dan in de tweede helft van de achttiende eeuw. In het licht van de invloed van het Frans op het Nederlands kan uit de resultaten per periode opgemaakt worden dat er in de zestiende en zeventiende eeuw een toenemende invloed van het Frans op het Nederlands te zien is, en dat de Franse

invloed zijn hoogtepunt bereikt in de eerste helft van de achttiende eeuw. Vervolgens neemt de invloed van het Frans op het Nederlands af in de tweede helft van de achttiende en in de negentiende eeuw, wanneer de frequenties van de leensuffixen weer dalen.

Dit beeld is echter wat anders als naar de resultaten per sociaal domein wordt gekeken. De domeinen Academie en Liefdadigheid hebben van alle domeinen veruit de meeste tokens leensuffixen; de zogeheten administratieve domeinen (Academie, Economie, Liefdadigheid en Religie) laten allemaal een hogere frequentie leensuffixen zien dan de andere domeinen, Publieke Opinie, Privé en Literatuur. De invloed van het Frans op het gebied van de leensuffixen is dus groter in de administratieve domeinen, en met name in de domeinen Academie en Liefdadigheid, dan in de niet-administratieve domeinen. De domeinen Academie en Liefdadigheid wijken op nog een ander punt af van de andere domeinen: beide domeinen laten eenzelfde stijging en vervolgens een daling zien van het aantal leensuffixen door de tijd heen als bij het algemene beeld per periode te zien is, terwijl de overige domeinen gedurende de eeuwen een relatief stabiele hoeveelheid leensuffixen behouden. Het Frans heeft dus duidelijk meer invloed gehad op het ene domein dan op het andere op het gebied van de leensuffixen. Wanneer echter naar de typefrequenties in plaats van de tokenfrequenties wordt gekeken, is het beeld weer anders: hoewel Liefdadigheid hoge tokenfrequenties laat zien gedurende de gehele periode die het *LOL*-corpus beslaat, zijn de typefrequenties bij dit domein laag, terwijl de typefrequenties van het domein Academie net als de tokenfrequenties hoger zijn dan in alle andere domeinen. Op het gebied van de variatie in het aantal woorden met een Frans leensuffix wijkt alleen het domein Academie af van de rest, en heeft dus qua variatie in woordtypen meer invloed van het Frans ondergaan dan de andere domeinen.

De resultaten lijken echter wel in hoge mate beïnvloed te worden door enkele (zeer) veelvoorkomende leensuffixen. Met name het leensuffix *-eren* blijkt in alle perioden en alle domeinen een groot deel van de tokens voor zijn rekening te nemen. Daarnaast komen met name in de administratieve domeinen enkele frequente woorden met een leensuffix voor die specifiek lijken te zijn voor het betreffende domein: in dat domein zijn de woorden zeer frequent, maar in andere domeinen komen ze niet of nauwelijks voor. De individuele leensuffixen verschillen dus van elkaar in de mate waarin ze invloed hebben gehad op het Nederlandse taalgebruik, zowel in het algemeen als in de verschillende sociale domeinen. Het feit dat sommige leensuffixen alleen in specifieke

domeinen frequent zijn, roept ook de vraag op hoe ver de invloed van het Frans daadwerkelijk strekt: zijn de leensuffixen die worden aangetroffen alleen delen van woorden die tot een zeer specifiek deel van de taal behoren, of zijn er ook veel woorden met een Frans leensuffix die tot de algemene omgangstaal behoren? Op deze kwestie wordt ingegaan in het volgende hoofdstuk, evenals op de vraag in hoeverre de leensuffixen in de Nederlandse morfologie geïntegreerd zijn.